

ОСОБА У КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ

*Марія Мандрик
(Київ)*

Постать Максима Славінського у контексті українських та міжнародних реалій першої половини XX століття

Mandryk M. The personality of Maksim Slavynskyi in the context of Ukrainian and international reality during the first half of XXth century. Based on the documents of former Soviet secret service, the personality of M. Slavynskyi, a diplomat, scientist and political figure, was investigated.

Доля Максима Антоновича Славінського, визначного українського дипломата, талановитого журналіста, науковця, громадського і політичного діяча стала віддзеркаленням усіх політичних перипетій першої половини XX століття, у вирі яких опинилися українські землі. Він належав до тієї плеяди, яким довелося безпосередньо брати участь у формуванні перших кроків українського державотворення в 1917–1918 рр., пережити на власному досвіді наслідки прорахунків керівництва УНР, пройти шлях політичного емігранта разом з сотнями тисяч тих, хто вимушено опинився в умовах закордоння.

Максим Славінський народився 12 (24) серпня 1868 р. у с. Ставище Київської області в освіченій селянській родині. У 1886 р. він закінчив Київську гімназію. Того ж року життя подарувало юному Максиму незабутню зустріч, якій судилося стати першим великим коханням. Влітку 1886 р. він опиняється в с. Колодяжно-

му на Поліссі, де знайомиться з Ларисою Косач. Родина Косачів мала тут чималий маєток. Максимові було вісімнадцять, а Ларисі — п'ятнадцять. Наступна зустріч відбулася 1892 р., коли взаємні почуття закоханих спалахнули з новою силою. Згодом серед поезій Лесі з'являться найкращі зразки інтимної лірики — «Горить моє серце», «Стояла я і слухала весну», «Хотіла б я піснею стати», «Сон літньої ночі...». Ці дві надзвичайно обдаровані особистості поєднувало щось більше, ніж звичайні людські почуття. Захоплення західноєвропейською літературою та тонке розуміння поетичних творів, бажання донести їх до українського читача згодом вилетять у творчій співпраці¹. Незважаючи на палку і взаємну прихильність, доля підготувала для кожного з них власний життєвий шлях.

У 1895 р. М. Славінський закінчує юридичний та історико-філологічний факультети Київського університету ім. Св. Володимира. Вже тоді активно включається до бурхливого політичного життя — стає членом Української радикально-демократичної партії (у 1917 р. була перейменована на Українську партію соціалістів-федералістів. — М. М.), серед засновників якої були М. Драгоманов та М. Ковалевський.

Перекладницька діяльність М. Славінського займала окремих і досить важливий сегмент в його житті. На 1880-ті роки українська талановита молодь активно співпрацювала в різних літературних гуртках. Фактична відсутність у Наддніпрянській Україні легального українського літературного життя, українських видавництв та періодичних видань зумовила таку форму організації українства, як молодіжні гуртки — освітні, політичні, літературні. Серед них найбільше значення мало молодіжне літературне угруповання «Плеяда» (зустрічаються й інші назви — «Література», «Літературна громадка»), що виникло у 1888 р. у Києві. Серед тих, хто стояв біля витоків «Плеяди» були Л. Старицька-Чорняхівська, М. Лисенко, О. Пчілка. Нагадаємо, що в цей час продовжували діяти заборони щодо української мови та літератури, запроваджені Емським указом 1876 р. Олена Пчілка була душею цього гуртка, намагаючись створити своєрідне літературне оточення для своєї доньки Лесі Українки та водночас шляхом перекладів популяризувати західноєвропейську літературу, зменшивши впливи російської на

¹ Славінський М. «Я та пан Максим» або Двоє у храмі кохання» // Віче. — 2006. — № 3.; Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі — ГДА СБ України), ф. 6, спр. 71178-ФП, арк. 23.

молоде покоління. «Плеяда» проіснувала до 1895–1896 рр. До цього гуртка разом з І. Степенком, О. Лотоцьким, О. Черняхівським ввійшов і Максим Славінський. У 1888 р. Леся започаткувала один з найбільших своїх перекладницьких проектів і до нього прилучився М. Славінський. Йдеться про «Книгу пісень» Генріха Гейне, до якої Максим Антонович переклав понад 50 віршів. У 1902 р. на сторінках «Літературно-Наукового Вісника» вперше з'явився його ж переклад твору Г. Гейне «Вільям Раткліф», який у 1903 р. увійшов до спільного з Л. Українкою видання «Гайнріх Гайне. Атта Троль. Раткліф. Балади». У 1908 р. альманах «Українська муза» надрукував переклад кількох віршів та уривок з «Прометея» Й. Гейне, здійснений Максимом Антоновичем². Вже значно пізніше, перебуваючи в еміграції він знову повернувся до одного з найулюбленіших занять — перекладу.

У 1897 р. оселяється у Петербурзі, де протягом чотирьох років співробітничав в різних тодішніх друкованих виданнях. У 1901 р. був висланий до Катеринослава, де редагує газету «Придніпровський край». У 1902 р. у зв'язку з закриттям цієї газети, повертається до Петербурга. У 1904 р. в Одесі починає редагувати альманах «Южные записки». Наступні два роки Максимові Антоновичу довелося відбути на фронтах Японської війни. У 1906 р. знову з'явилася можливість займатися улюбленою справою — журналістикою. Тоді публікується на сторінках відомих російських видань «Наша жизнь», «Труд», «Жизнь», «Товарищ», «Мир Божий», «Северный курьер». Протягом десяти років М. Славінський працював головним редактором журналу «Вестник Европы»³. Однак знову історичні події внесли серйозні корективи до приватного та професійного життя М. Славінського. До 1917 р. він у званні прапорщика бере участь у бойових діях на фронтах світової війни.

Після буржуазно-демократичних перетворень у Росії Максим Антонович ввійшов до складу Українського Комітету в Петрограді, очолюваного спочатку О. Лотоцьким, згодом Соболевським, який репрезентував Українську Центральну Раду перед Тимчасовим урядом, а потім і перед радянською владою. У Петрограді тоді проживало понад 40 тис. українських родин, тому на Комітет

² Славінський М. Заховаю в серці Україну: Поезія, публіцистика, спогади / Б. Славінський, Д. Славінський (упоряд.); М. Шудря (ред.). – К.: Юніверс, 2002. – С. 337–338, 404, 411.

³ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 71178-ФП, арк. 13.

покладалося завдання евакуювати їх в Україну⁴. У Комітеті М. Славінський займався питаннями видачі українцям паспортів. Українська партія соціалістів-федералістів прагнула до створення буржуазно-демократичної революції, а отже ставлення М. Славінського та проводу партії до радянської влади визначалося реальністю дотримання права нації на самовизначення аж до відокремлення. Маючи переважаючий вплив в Центральній Раді, УПСФ підтримала політику Ради по боротьбі проти радянської влади і схвалювала запрошення німецьких військ до України для допомоги у цій боротьбі.

Навесні наступного року він переїздить до Києва, де продовжуючи друкувати свої розвідки, примикає до активного політичного життя. Тоді ж зустрічається з М. Грушевським, з яким був знайомий ще з часів навчання в університеті, і з яким зав'язалася гаряча полеміка щодо німецької допомоги. М. Грушевський тоді сказав, що поряд з тим, що німці підтримають боротьбу з більшовиками, договір з ними призведе до того, що крім Німеччини, Центральну Раду визнають інші капіталістичні країни⁵. Восени 1918 р. М. Славінський був обраний членом Центрального комітету УПСФ.

Входить до Українського Національного Союзу, створеного наприкінці літа 1918 р. і очолюваного В. Винниченком. Національний Союз об'єднав тогочасні українські партії з метою повстання проти уряду П. Скоропадського. З цією метою було вирішено до складу гетьманського уряду Ф. Лизогуба ввести чотирьох міністрів від УПСФ, які б могли переконати гетьмана добровільно зректися влади: М. Славінський став міністром праці, О. Лотоцький — міністром віросповідань, П. Стебницький — міністром освіти та Вязлов — міністром юстиції. Під час арешту М. Славінського співробітниками пражської оперативної групи «СМЕРШ» у 1945 р. та запроторення до внутрішньої тюрми НКВС № 1 м. Києва він згадував на допитах, що йому і ще двом українським діячам випала роль своєрідних заручників, висланих Союзом, які мали на меті підірвати зсередини гетьманський уряд. Кожен з цих чотирьох міністрів мав приватну розмову з П. Скоропадським. Гетьман погодився та підготував це питання на обговорення своєї Ради Міністрів. Однак голосування не дало бажаного результату. М. Славінський негайно про це повідомив С. Петлюру і наступного дня члени Директорії виїхали до Білої Церкви, щоб звідти розпочати

⁴ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 71178-ФП, арк. 27.

⁵ Там само, арк. 28–29.

антигетьманське повстання. 13 грудня гетьман викликав до себе Славінського переглянути текст свого зречення. Максим Антонович відредагував, у його присутності гетьман поставив свій підпис.

У 1919 р. у професійній кар'єрі М. Славінського стався неочікуваний поворот — на початку січня уряд Директорії відрядив його до Чехословаччини на чолі Дипломатичної місії. Директорія тоді вела посилену підготовку до відрядження власних дипломатичних місій у різні кінці світу з метою домогтися визнання України самостійною державою. Враховуючи той факт, що Максим Антонович володів слов'янськими мовами, тодішній прем'єр-міністр та міністр закордонних справ В. Чехівський запропонував йому дипломатичну роботу. Головним зобов'язанням було домогтися від ЧСР визнання УНР де-юре і де-факто, надання військової допомоги армії УНР, укласти низку двосторонніх взаємовигідних економічних договорів, а також підготувати підписання політичної угоди, спрямованої проти радянської Росії. Славінський повинен був налагодити контакти з дипломатами інших країн у Празі, підтримувати зв'язки з місіями УНР в інших країнах, обмінюватися важливою інформацією. Крім того, він отримав завдання сформулювати з числа українських біженців та військовополонених, що перебували в ЧСР, загони та направити їх у розпорядження Директорії.

Прибувши до Праги, він швидко зорієнтувався в ситуації, добре усвідомивши, що серйозною політичною діяльністю навряд чи доведеться займатися, більше формальною, оскільки ЧСР була надто молодою країною, а отже важливу роль у міжнародній політиці не відігравала. До свого виїзду з Києва Славінський звернувся до В. Липинського, посла УНР в Австрії, з проханням дізнатися як Т. Масарик сприймає створення місії в Празі. Ще в 1911–1912 рр. у Петрограді М. Славінський знайомиться з Т. Масариком, тоді професором Празького університету, який досить часто приїздив до Росії. Вони зустрічалися в помешканні Славінського, де разом із запрошеними О. Лотоцьким та П. Стебницьким обговорювали низку важливих питань з політичного життя України. Також добрі стосунки у Славінського були з тодішнім міністром закордонних справ ЧСР Е. Бенешом. До складу місії ввійшло семеро осіб, серед яких був професор Чернівецького університету, колишній депутат австрійського парламенту С. Смаль-Стоцький, відомий журналіст І. Бочковський.

М. Славінський головним чином зосереджується на допомозі біженцям, особливо дітям, які були вислані до ЧСР у великій

кількості з Галичини урядом колишньої Австро-Угорської імперії. Водночас активно працює над створенням Українського Комітету, який на випадок ліквідації місії міг перейняти на себе піклування про нужденних. На початку 1923 р. Комітет було створено. Очолив його М. Шаповал. Славінський сам допомагав в організаційних питаннях, клопотав перед міністром закордонних справ Е. Бенешом про надання коштів для Комітету. У результаті цього МЗС надавало щорічно близько 1 млн. чеських крон. Комітет створив для емігрантів Українську Господарську Академію в Падебрадах, Педагогічний Інститут в Празі. Такий стан речей продовжувався до квітня-травня 1923 р., коли дипломатичне представництво не було ліквідоване через те, що Україна припинила своє незалежне існування і ввійшла до складу СРСР. Е. Бенеш поставив до відома українського дипломата про те, що ЧСР встановила зовнішні зносини з СРСР, а отже українська місія мусить припинити своє існування. Під час зізнань М. Славінський згадував також деякі факти приватного характеру. Зокрема йдеться про одне з особливих доручень С. Петлюри в часи перебування уряду УНР у Тарнові щодо дружини, яка потребувала термінового оперування та санаторного лікування, а також доньки. Максим Антонович виконав це прохання. Потім С. Петлюра просив його зняти у віденському банку певну суму коштів для уряду УНР в Тарнові.

Після припинення роботи місії Максим Антонович зосереджується на науковій діяльності. У 1923 р. його обрано на посаду професора Української Господарської Академії в Падебрадах, а кілька років згодом — професора Педагогічного Інституту в Празі. Він читає курси з історії XIX століття, історії України, історії західноєвропейської літератури, нової історії Європи. Підготовка до лекцій на культурно-історичну та літературну тематику забирала більшу частину вільного часу, і політична діяльність, за його ж висловом, відійшла на другий план. Однак агентам НКВД, якими рясно була усіяна ЧСР, було відомо, що він продовжував активно працювати у напрямку створення всеміграційного об'єднання з метою отримання еміграцією відповідного статусу, вирішення проблем її розселення, навчання, працевлаштування. Так, він входив до Ради представників еміграції в усіх європейських країнах, а наприкінці 1920-х років став заступником голови Головної Еміграційної Ради. З 1929 по 1939 роки очолював Республіканський Демократичний Клуб у Празі, навколо якого згуртувалося українська еміграційне студентство та інтелігенція. На засіданнях

Клубу неодноразово виступав з численними лекціями, доповідями на історико-політичну тематику. Крім того, читав доповіді на запрошення інших організацій. Так, у 1939 р. Максима Антоновича як відомого «советолога» було запрошено від Комітету дружби народів Кавказу, Туркестану та України прочитати лекцію в Парижі на тему «Національно-державна проблема в СРСР». Як згодом згадував М. Славінський, він тоді висловився досить різко на адресу СРСР: «Геть від Москви, від всякої Москви — червоної чи білої, від усякого режиму, — царського, і більшовицького чи демократичного, від усякої імперської єдності — зовнішньої чи внутрішньої, геть від Росії взагалі»⁶. Головою цього Комітету був Чхенкелі — колишній депутат російської Державної Думи, посол Грузії у Франції. За даними радянських спецслужб, насправді Комітет займався дипломатичною діяльністю, антирадянською пропагандою, виданням літератури про реальність життя СРСР. Чхенкелі використовував свої давні зв'язки з дипломатами інших країн, акредитованими в Парижі, і вів з ними переговори про необхідність визнання за радянськими республіками права на відокремлення від СРСР, а Комітет мав би представляти інтереси трьох республік⁷.

Велику небезпеку для Радянського Союзу складали наполегливі спроби політичної еміграції налагодити контакти з Лігою Націй з метою привернення уваги міжнародної спільноти до українського питання. Так, після переходу уряду УНР на становище еміграційного він направив свою делегацію до Ліги Націй з вимогою визнання права представляти там Україну. Тоді, в 1920 р., питання було відкладене на рік, а потім і взагалі не піднімалося. Однак українська делегація, яку очолював О. Шульгін, весь час була представлена в Лізі в статусі репрезентанта української еміграції. Так, наприклад, до Ліги Націй в грудні 1930 р. було подано меморандум щодо скасування рішення Ради амбасадорів 1923 р. про приєднання Галичини до Польщі за умови надання їй автономних прав, поставлено вимогу зміни східних кордонів Польщі шляхом вилучення з неї ЗУЗ, вислухати волевиявлення українського народу на цих землях і дати йому новий політичний устрій, який би гарантував дотримання усіх прав, якими користуються інші народи

⁶ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 71178-ФП, арк. 16.

⁷ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 71178-ФП: Уголовное дело по обвинению Славинского Максима Антоновича по ст.ст. 54-2 и 54-11 УК УРСР. — 145 арк. — Арк. 61, 76.

Європи⁸. Текст меморандуму був підготовлений в Женеві на підставі ряду резолюцій і постанов Клубу О. Бойківим, переклад здійснила Г. Келлер-Чикаленко. Всі видатки покрити Є. Коновалець. Меморандум з'явився французькою мовою в кількості 220 примірників і був розісланий до редакцій газет, установ і окремих осіб. ПУН надіслав текст меморандуму до 27 міністерств закордонних справ — Австрії, Бельгії, Великобританії, Болгарії, Греції, Франції, Голландії, Єгипту, Ватикану та ін., а також ноту щодо справи становища українців під Польщею і супровідного листа з матеріалами, підтверджуючими факти польського терору⁹. Таких звернень тільки в 1931 р. було зроблено понад 700, внаслідок чого все-таки українська проблема стала предметом дискусії під час ряду засідань Ліги Націй.

Важливим досягненням стало подання меморандуму від представників українських еміграційних організацій в ЧСР до Ліги Націй з приводу визнання української еміграції як самостійної одиниці. Поряд з національним законодавством країн перебування правовий статус політичних емігрантів регламентувався також у рамках Ліги Націй міжнародними угодами 1922, 1924 та 1928 рр., до яких приєдналася більшість європейських країн. Одним з головних елементів цієї міжнародно-правової регламентації було те, що емігранти зі Сходу Європи як бездержавні громадяни одержали можливість користуватися т. зв. нансенівськими паспортами (Ф. Нансен — норвезький полярний дослідник і громадський діяч, тодішній верховний комісар для біженців при Лізі Націй. — М. М.). Такими паспортами користувалася й більшість українських емігрантів. За кожен такий паспорт емігранти сплачували певну суму коштів, які за посередністю С. Шульгіна розподілялися на потреби емігрантів у вигляді допомоги¹⁰. Ліга Націй визнала за емігрантами право на працевлаштування, пенсійне забезпечення, вільного пересування.

Форма паспорта була прийнята Лігою Націй в 1922 р. (в ньому термін «*de origine*» мав подвійне значення — походження і державна приналежність людини, яку вона втратила). Для українських

⁸ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України), ф. 4025, оп. 1, спр. 1, арк. 49.

⁹ Звідомлення // Розбудова Нації (Прага). — 1931. — Ч. 1–2, січ. — лют. — С. 28–29.

¹⁰ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 71178-ФП, арк. 71.

емігрантів не було встановлено спеціального формулювання (яка державна приналежність малася на увазі — російська, українська чи польська). Це вносило плутанину, оскільки українці мали би бути перейменовані на росіян чи по державній, чи по національній приналежності. Таким чином, це тягло за собою позбавлення українців свого національного імені та державної приналежності, примусове надання їм чужого імені і чужої державності, а отже і зміну їхнього юридичного статусу в ЧСР. Через це українські емігрантські організації звернулися до Генерального секретаря Ліги Націй з проханням, щоб для українців зробили виключення: в їхніх паспортах має бути написано наступне — «*D'origine ukrainienne, n'ayant acquis aucune autre nationalite*». Доводилося, що має бути записана приналежність до українського народу, а не російського: «Український народ є самостійною етнічною одиницею, окремою від народу російського...». Якщо «*d'origine*» означає попередню державну приналежність, то українським політичним емігрантам (малася на увазі еміграція з часів визвольних змагань. — М. М.) було записано «українська», бо вони емігрували з Української Народної Республіки, аргументуючи що «...український народ є нацією історичною і державною, що після революції 1917 р. на території України постала самостійна суверенна Українська Держава, ...яка виступала на міжнародному форумі як самостійний суб'єкт міжнародного права і була признала цілим рядом держав». Українські громадяни були й тепер вважають себе громадянами УНР. Не різниця політичних поглядів, не боротьба за реставрацію старого режиму були причиною виходу українців на еміграцію, як це у росіян, а боротьба «за свою державу проти окупантів, поки що нещаслива, примусила українців залишити рідну землю»¹¹. Українським емігрантам стало відомо, що минулого року, тобто 1929 р., при обговоренні в Консультативному Комітеті при Високому комісарі для біженців питання про виділення українських емігрантів в окрему, самостійну групу, було висловлено підозри, що українські емігранти, піднімаючи це питання, керуються політичними мотивами та бажають замаскованим способом добути визнання Лігою Націй Української Держави.

Текст меморандуму був прийнятий на спільних нарадах представників найбільших емігрантських організацій в ЧСР. Він адресований Ф. Нансену, урядам тих держав, що беруть участь у До-

¹¹ ЦДАВО України, ф. 4025, оп. 1, спр. 1, арк. 50.

радчій Комісії. Вже 10 червня було обрано делегацію в складі проф. С. Шелухіна, М. Галаґана, Д. Андрієвського для поїздки в Женеву з метою захисту домагань, виставлених в меморандумі. 11 червня текст з підписами був у МЗС ЧСР. 17 червня влада ЧСР погодилася на внесення змін у паспортах: «rus» і «russe» мали бути замінені на «ukrajines» та «ukrainien», тобто на визнання української еміграції окремою одиницею¹².

У тому ж 1929 р. М. Славінський отримав запрошення поїхати в Будапешт на Нараду товариств для співробітництва з Лігою Націй. Таке товариство серед еміграції було створено в 1923–1924 рр. у Парижі. Разом з ним тоді присутнім був і С. Шелухін. На нараді обговорювалося питання про становище національних меншин в Європі. Тоді Максим Антонович був обраний до складу комісії по розподілу коштів серед емігрантів.

Незважаючи на формальне усунення від політичної діяльності, М. Славінський тісно співпрацював з колишніми уряду УНР, а згодом діячами Державного центру УНР в екзилі, зокрема з А. Левицьким, який після вбивства С. Петлюри став головою Директорії та головним отаманом, А. Яковлевим — прем'єром-міністром УНР, міністром юстиції УНР, головою дипломатичної місії УНР в Бельгії та Голландії, Р. Смаль-Стоцьким — міністром віросповідань, потім закордонних справ, І. Мазепою — прем'єром-міністром УНР, лідером УСДП, Б. Мартосом — прем'єром-міністром УНР, міністром фінансів. У 1942–1943 рр. А. Левицький написав листа Максимові Антоновичу, в якому запропонував ввійти до складу уряду УНР в екзилі. Він писав, що розвиток воєнних подій на сході вимагає активізації роботи ряду УНР. Можливо з причин конспірації, А. Левицький не говорив про те, на кого він орієнтується, але з тексту було зрозуміло, що головний козир випадав на Німеччину. Однак М. Славінський більше схилився до співпраці з Великою Британією, тому пропозицію відхилив¹³.

Окупація німцями Чехії та створення німецького протекторату для Богемії та Моравії у березні 1939 р., запровадження репресій з боку німецьких «протекторів» Гайдріха, Нойрата та Карла Франка, переслідування студентства призвела до створення в квітні 1939 р. у США чехословацької Народної Ради та еміграційного уряду, який очолили Е. Бенеш та Я. Масарик, син колишнього

¹² ЦДАВО України, ф. 4025, оп. 1, спр. 1, арк. 45–50 звор.

¹³ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 71178-ФП, арк. 72.

президента Т. Масарика. Після окупації ЧСР німцями, М. Славінський зосередився переважно на перекладах літературних творів західноєвропейських письменників і поетів. Наприкінці 1939 р. та на початку 1940 р. його двічі викликали в празьке відділення гестапо. Допитував його сам начальник відділення гестапо Гайда. Начальник запитував колишнього дипломата про роботу, чи читав він «Майн кампф» А. Гітлера, як він ставиться до теорії фашизму. Не дочекавшись позитивних відповідей, Гайда попередив про те, які заходи можуть бути вжиті в разі участі Славінського в антинімецьких акціях. Німецький офіцер повідомив йому, що всі українці повинні стати членами двох дозволених німцями українських організацій — Українського Національного Об'єднання та Української Громади.

Перебуваючи в умовах еміграції, М. Славінський продовжував публікуватися на сторінках видань «Денник Слов'янський», «Тризуб», (Париж), «Вістник». У роки німецької окупації він співробітничав в газеті українських націоналістів «Наступ». Більшість його статей стосувалися аналізу поточних подій в Радянському Союзі, масових політичних репресій, запроваджених у 1930-х рр., більшовицькому світогляду, реаліям впровадження національної політики в СРСР тощо.

У грудні 1943 р. Е. Бенеш підписав у Москві «Союз про дружбу та післявоєнне співробітництво» з СРСР. У Радянському Союзі було створено окремий чехо-словацький легіон, на чолі якого став Л. Свобода. Через наближення союзних військ до кордонів Чехо-Словаччини, 29 серпня 1944 р. словаки підняли в Банській Бистриці повстання, в якому взяли участь прихильники угоди з чехами, комуністи та значна кількість словацьких вояків, невдоволена німецьким правлінням. СРСР тоді кинуло на Словаччину велику кількість своїх парашутистів, щоб повстання не набрало яскраво вираженого національного, а отже антирадянського забарвлення, і в Словаччині створили партизанський штаб під командуванням генерала Осмолова. Після проголошення німцями Праги відкритим містом протягом 5–9 травня 1945 р. чехи підняли постанови проти німців. Німці почали операцію проти т. зв. «революції Гарде». Здобуття Праги радянськими військами під командуванням маршала І. С. Конєва врятувало життя повстанцям від знищення¹⁴.

¹⁴ ГДА СБ України, ф. 13: Коллекция печатных изданий, спр. 376, т. 11, арк. 375–376.

До 16 травня американські та радянські війська звільнили Чехо-Словаччину від німців. Водночас радянська контррозвідка «СМЕРШ» почала масові арешти відомих представників української еміграції, які нібито співробітничали з німецькою владою. Незважаючи на домовленість між Е. Бенешом та І. Конєвим про те, що радянські частини мали вийти з Чехо-Словаччини до 1-го грудня 1945 р., а разом з ними і велика кількість співробітників НКВС–НКДБ, вони продовжували залишатися і діяти на чеській території після вказаного терміну.

Під хвилию цих арештів потрапив і Максим Славінський, якого затримала так звана пражка опергрупа контррозвідки «СМЕРШ». 14 червня 1945 р. було видано постанову про висунення йому обвинувачення. Після попереднього розгляду матеріалів слідчої справи № 516 по обвинуваченню Славінського М.А. по ст.ст. 58-2 та 58-11 КК РСФСР було вирішено передати для подальшого ведення слідства до м. Києва разом з етапуванням особи обвинуваченого. Згодом термін розслідування та утримання під вартою було продовжено до 1 листопада. Однак 29 жовтня лікар внутрішньої тюрми НКВС УРСР видав довідку, в якій зазначив, що М. Славінський дуже ослаб, у нього виявлено порок серця, пахову грижу, через що до фізичної праці він не придатний. 9 листопада було підписано обвинувачувальний висновок та справу направлено на розгляд військового трибуналу. Далі, як не парадоксально, 28 листопада на підготовчому засіданні трибуналу винесено «Висновок» щодо прийняття справи до розгляду — «слухання справи в закритому судовому засіданні, без участі обвинувачувача і захисту, без виклику свідків». Як виявилось згодом, 23 листопада о 23³⁰ Максим Антонович помер у тюрмі, про що було зазначено в «Акті про смерть». Яким чином і чому справа продовжувала розглядатися протягом п'яти днів після смерті людини незрозуміло. 4 грудня справу припинено, і лише 3 серпня 1993 р. Максима Славінського реабілітовано через відсутність у справі доказів, що підтверджують обґрунтованість притягнення до відповідальності¹⁵.

Отже, непересічність цієї особистості, що формувалася у бурхливому вирі міжнародних та українських подій першої половини ХХ ст., розмаїття теренів його діяльності, долі відомих постатей, з якими перетнулося його життя — все слугує своєрідним відбитком історії цієї складної та суперечливої епохи. Маючи безпосеред-

¹⁵ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 71178-ФП, арк. 103–104, 127, 137–138.

не відношення до тогочасних подій, особисті зв'язки з відомими політиками, громадськими діячами, М. А. Славінський зробив свій внесок у державотворчі процеси періоду визвольних змагань, а згодом і в організаційному оформленні української еміграції.

*Олександр Рубльов, Петро Синицький
(м. Київ)*

«Я мушу продовжувати свою справу літописця...»:

***Гулагівська «одіссея» Надії Суровцової
1927–1954 рр.***

у реабілітаційно-мемуарному контексті

Rublov O., Synytskyi P. GULAG «Odyssey» of Nadiya Surovtsova in 1927–1954: repressive and rehabilitation memoirs context.

The purpose of present article is the analysis of one of the early «cases» against the representatives of Ukrainian intellectuals of the USSR, faked by the republican GPU — the so-called «case of Surovtsova–Petrenko» 1927–1928. In the centre of attention is, an outstanding representative of literary and artistic intellectuals of Ukraine, historian and public figure Nadiya Surovtsova (1896–1985).

Постать виразної представниці літературно-мистецької інтелігенції України, історика й громадського діяча Надії Віталіївни Суровцової (1896–1985) загалом, принаймні за останнє десятиріччя, не обійдена увагою істориків та літературознавців¹. Після публі-

¹ Див., напр.: Коцюбинська М. *Кілька штрихів до силуету Надії Суровцової* // Київ. – 1990. – № 10. – С. 70–71; Падун-Лук'янова Л. *Слово про Надію Суровцову* // Березіль. – 1992. – № 3/4. – С. 144–147; Мукоме-ла О. *Суровцова Надія Віталіївна* // Українська журналістика в іменах / Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника НАН України; За ред. М. М. Ромашука. – Львів, 1994. – Вип. I. – С. 178–179; Дашкевич Я. *Надія Суровцова: Нотатки з нотаток* // Суровцова Н. Спогади / Упоряд. Л. Лук'янова. – К., 1996. – С. 366–374; Рябчук М. *Спогади з потойбіччя*: [Рец. на кн.: Суровцова Н. Спогади / Упоряд. Л. Лук'янова. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1996. – 432 с.: іл.] // День. – 1997. – 4 черв. – № 95; Герасимова Г. *Суровцова Надія Віталіївна* // Українські історики XX ст.: Біобібліогр. довід. / Сер. «Укр. історики»; Ін-т історії України НАН України;